

Separation, Sexualitet & Skuld

Separationen är ett utvecklingsmässigt avgörande steg. När de schizoida mekanismerna förlorar sitt grepp om människan, förändras hon, både till det yttre och inre. På sin nyvunna funktionsnivå kommer hon i väsentliga avseenden att framträda som en ny människa. Hon kommer också själv att se världen med nya ögon. Det förefaller oss att man ofta förbiser, att den separerade och oseparatorade i själva verket lever i skilda världar, har olika sätt att tänka och strängt taget oförenliga världsåskådningar. Som representanter för skilda världar tenderar de att ha divergerande uppfattningar, är ömsesidigt provocerande och potentiellt antagonistiska. För terapeuten är det givetvis av största vikt att kunna läsa sin patient och att urskilja hans separationsproblematik, särskilt som den återfinns hos praktiskt taget alla våra patienter¹. I det följande framhäver vi därför avsiktligt dessa skillnader, väl medvetna om hur provocerande detta kan uppfattas, och koncentrerar oss på den psykodynamiska kärnan, vilken utgörs av sexualiteten och skulden. Eftersom vår förmåga att läsa våra patienter är en funktion av vår förmåga att läsa vår omgivning och vår tid², finner vi det naturligt att inte begränsa oss till den terapeutiska situationen. Ämnets omfattning tvingar oss att fatta oss kort och att avstå från alla anspråk på fullständighet.

Gränslöshet och icke-symmetriskt³ relaterande

Skillnader implicerar gränser, vilka i sin tur markerar skillnader. På symbiotisk nivå erkänns inte gränser och de utmanande skillnader dessa tydliggör. Gränser och skillnader hotar symbiosen och dess önsketänkande, som upprätthålles just genom förnekande av dessa gränser och de skillnader de markerar. Könstillhörigheten konstituerar den kanske mest grundläggande skillnaden. Könet utgör människokroppens psykologiska mitt, vår självbilds centrum.

Alla skillnader utgör utmaningar för den mer eller mindre oseparatorade människan genom att, beroende på huruvida de är till hennes för- eller nackdel, provocera känslor av skuld respektive avund och missunnsamhet, som kan betraktas som projicerad skuld. I gränssnittet mellan olikheter genereras således en spänning som upplevs som skuldångest. Skillnader uppfattas därmed av den oseparatorade individen som orättvisor (jfr *Egendom är stöld*). Följaktligen betyder politisk, social och ekonomisk jämlikhet för den oseparatorade individen snarare nivellering än likställdhet. Man kan i detta sammanhang notera den oseparatorade människans reflexmässiga benägenhet att tänka i termer av nollsummespel (i vilka vinst för den ene betyder förlust för den andre) och hennes påtagliga svårigheter att föreställa sig att det finns icke-nollsummespel, *all-win-situations*, med en kreativ potential som till och med övergick Darwins horisont. Anledningen härtill är att den oseparatorade bara känner komplementära (dvs skeva) relationer och aldrig har upplevt en symmetrisk relation, helt enkelt därför att den kräver ett subjekt.

¹ Visserligen är ett fåtal separerade, men när dessa söker terapi är det i allmänhet i en krissituation som aktualiserat konflikter på separationsnivå, ofullständigt lösta eller regressivt återuppståndna. Detta innebär att vi privatpraktiserande terapeuter huvudsakligen arbetar med separationsproblematik. (Jfr Davidson & Derkert [1985]). Här och i det följande avser *separation* såväl separation som individuation.

² I båda fallen utgör självförståelse givetvis en förutsättning för.

³ Watzlawick et al (1967).

I den mån man förnekar gränser och skillnader kan man omöjligt handskas med skuld, eftersom skuld hör till det mest personligt avgränsade och oförytterliga som finns och ofrånkomligen ger upphov till högst påtagliga skillnader. Det är därmed förstaeligt att den oseparatorade tenderar att reflexmässigt förneka eller på annat sätt söka avhända sig sin skuld, vilken genom sin fasansfullt vidhäftande karaktär och oändliga halveringstid framstår som helvetisk⁴. Detta fobiska förhållningssätt är inte ägnat att befordra hennes förmåga att hantera skuld. En ond, utvecklingshämmande cirkel tenderar därför att uppkomma.

För skuldkänslor utan verklig grund, illusorisk skuld, gäller detsamma som för faktisk skuld. I sin gränslöshet oförmögen att skilja på illusorisk och verklig skuld - och i sin sammanblandning oförmögen att härbärgera den förra och reglera den senare - tenderar den oseparatorade människan därför att agera ut även sin illusoriska skuld. Hon uppträder då som sexist, domedagsprofet (religiös eller ekologisk), rebell, revolutionär, befriare, frälsare (religiös eller politisk), anarkist, moralist etc. På tvärs med skillnader, naturligt givna likaväl som uppkomna genom mänsklig strävan eller brist därpå, har den oseparatorade individen inga svårigheter att finna en grund för sitt missnöje och onda objekt för sitt hat. I kampen (jfr *Mein Kampf*) finner hon meningen med sitt liv. I avsaknad av välstrukturerade medmänniskor och deras härbärgerande strukturer, tenderar hon att ge upphov till dramatik och destruktivitet i stort som i smått.

Missnöje, olust och frustration är kännetecknande för den oseparatorade, som inte kan (tillåta sig) vara nöjd och tillfreds. Saknar man anledning till missnöje skaffar man sig sådan. Även bland likställda, i förhållande till vilka det finns förutsättningar att relatera symmetriskt, insisterar den oseparatorade på en icke-symmetrisk relation för att ha något att klaga på - och för att undkomma den symmetriska relationens för henne övermäktiga utmaningar. Att vara nöjd och tillfreds innebär att stå för sig, att vara separat och avskild. Klaga månne de oseparatorade, ty de försmäktade i den komplementära relationens vanmakt och förnedring, bävande inför det symmetriska relaterandets avskildhet, själv-ständighet och existentiella ensamhet, som de finner än mer outhärdlig. Traditionel-la, ojämlika könsroller föreskriver ett sådant komplementärt, icke-symmetriskt sam-spel. Som uttryck för sammanblandningen mellan oseparatorade, tenderar de att konser-vera och tradera deras sammanblandning och därmed att inhibera separationsprocessen.

Separation: subjektets förlossningsarbete och födelse

Libidon är drivkraften i separationsprocessen, förverkligandet av individens potential dess mål (jfr *Jag vill opp, jag vill opp, sa rabarberknopp*). Separationskonflikterna handlar om alternativen progression och regression. Tillhörande känslor utgörs av den existentiella ångest som är förknippad med särskildheten respektive skräcken för fysiskt och psykiskt förfall och ytterst förintelse.

Separationsängesten genereras av den fiktiva skuld som uppbrottet ur den symbiotiska sammanblandningen är förknippad med och för vilken kroppslig skada, ytterst

könsmutilation, vansinne och död utgör det kongeniala, fantasimässiga straffet; därav be teckningen kastrationsångest⁵. Separationsångesten utgör separationsprocessens pris

⁴ Jfr ”Helvetet är de andra.” (Sartre 1943).

⁵ Beträffande förvirringen kring begreppet *kastrationsångest* se Davidson & Derkert (1985).

och därmed dess hämsko. Separationsprocessens förlopp hänger ytterst på individen själv: subjektet skapar sig självt⁶. Denna skapelseprocess är förknippad med mycken smärta och ångest. Avgörande för dess utgång blir individens ångesttolerans, som är en funktion av hennes mod, förnuft och viljekraft⁷.

I takt med separationsprocessens framskridande framträder subjektet. Med subjekt avses här⁸ den reflekterande och i medvetenhet om sin valfrihet och sitt existentiella ansvar självständigt handlande agenten.

I separationsprocessen erövrar individen sin lust, sin sexualitet och sin förmåga att utan skuldkänslor vara nöjd och tillfreds. Nöjdhet, njutning och tillfredsställelse förutsätter ett avgränsat subjekt som förmår stå för sig⁹. Överhuvudtaget råder mellan lust och skuld ett dialektiskt samspel, vilket under gynnsamma omständigheter leder fram till den depressiva positionens syntes¹⁰. Detta är subjektblivandets process. Man må dock inte för ett ögonblick glömma, att upprätthållandet av den subjektivitet som denna process resulterar i förutsätter en kontinuerlig dialektisk process hos individen, en personlig dialektik.

Neurotiska kompromissbildningar förekommer, vilka på ett kubistiskt sätt sammanfattar och åskådliggör denna dialektik. Vid anorexi uppnår således individen en sorts självständighet visavi primärobjekten, men till priset av hälsa, lust och sexuell utveckling. Anorektikern blir genom sin symptombildning stor (i det att hon vinner maktkampen om maten) men förblir likväl ett barn. Hennes symptomatologi rymmer representationer av lusten, skulden och straffet i en (själv-)destruktiv amalgamering. I hennes själv tillräckliga otillräcklighet och beroendefulla oberoende framträder den *klyvning*¹¹ som är det osvikliga kännetecknet för ofullgången separation.

Subjektivitet och sexualitet

Liksom könet utgör kroppens centrum, utgör sexualiteten subjektivitetens kärna. Subjektiviteten är det ramverk av jagfunktioner i vilken sexualiteten måste vara omsorgsfullt infogad för att vara fullödig och kärleksfull. Ointegrerad är sexualiteten ofrånkomligen problematisk. Underordnad ointegrerade partialdrifter, vilka på ett eller annat sätt förvrider densamma, förmår den inte vara ett kärleksfullt medium och blir mer eller mindre destruktiv. Det gives därför ingen oproblematiserad sexualitet utan subjektivitet. Subjektivitet är således ett *sine qua non* för kärlek värd namnet.

I kraft av sin självständighet är subjektet autonomt och rationellt¹². Det råder därmed ett inverterat förhållande mellan subjektivitet och kulturellt tryck, liksom mellan sub-

⁶ Sartre (1943, 1946).

⁷ Hartmann (1958).

⁸ Liksom hos Sartre (1943).

⁹ *L'être pour soi* (idem).

¹⁰ Klein (1946).

¹¹ Vi översätter engelskans *split* med *klyvning* och håller oss genomgående till Kernberg's (1976) definition.

¹² Det omedvetna är omedvetet men likväl allestädes närvarande. Dess prelogiska karaktär utgör förvisso en begränsning av vår rationalitet, men endast en relativ sådan. Den utgör, precis som övriga aspekter av vår mänskliga felbarhet, inget absolut hinder för våra strävanden. Det är för övrigt med det omedvetna som med Gud: vad han tycker kan vi inte veta. Allt vi har är profeternas och översteprästernas divergerande uppfattningar därom och därför gör vi klokt att likt Occam hålla honom och allt annat umbärligt utanför vårt resonemang.

ektivitet och tro¹³. Åskådningsmässigt är subjektet därför agnostiker. Genom sin avskildhet och särskildhet har subjektet integritet och låter sig inte invaderas. Som uttryck för sin ansvarighet respekterar subjektet sina medmänniskor och tillåter sig inte att invadera dem. I sina nära relationer eftersträvar subjektet därmed symmetri. Samhälleligt är subjektet med nödvändighet demokrat och frisinnad.

Sambandet mellan sexualitet och subjektivitet har en betydelse som knappast kan överskattas. Sexualiteten är drivkraften bakom subjektets tillblivelse och i sexualiteten finner subjektet ett av sina viktigaste uttrycksmedel. Detta förklarar sexualitetens strategiska roll vid repression.

Sexualitet och repression

Varje förtryckande system har anledning frukta det självständiga subjektet. Därmed har också varje förtryckande system ett strategiskt intresse av att undertrycka eller i varje fall att reglera sexualiteten. Att kontrollera sexualiteten är för repressiva krafter ett lika elementärt intresse som att kontrollera informationen. Genom att kontrollera medbor-garnas sexualitet söker det totalitära systemet undertrycka subjektiviteten - och därmed det motstånd för vilken denna är en förutsättning. I patriarkatet fyller regleringen av kvinnans sexualitet samma repressiva och systembevarande funktion. Mot bakgrund härav framstår en obligatorisk slöja inte som vilken oskyldig, kulturell egenhet som helst. I själva verket kan vi med fördel betrakta den sexuella friheten som ett mått på en epoks eller en kulturs grad av repression.

Den västerländska utvecklingen har under de senaste seklerna gått i den sexuella avregleringens tecken. Tvivelsutan återspeglar detta en successivt minskande repression, ökande jämlikhet och tilltagande symmetri i mänskliga relationer (vilket inte utesluter uppdykandet av atavistiska fenomen som sexism, rasism, och antisemitism). Då dessa framsteg förutsätter subjektivitet, har vi anledning förmoda att den psykiska utvecklingsnivån parallellt därmed genomgått en höjning.

Anslag emot det avundsvärda och uppfordrande subjektet

Subjektet inger den oseparatorade oro genom att göra bruk av sin existentiella frihet och genom att utgöra ett uppfordrande exempel. Genom att ha vad de oseparatorade saknar och genom att våga vad de inte vågar, väcker subjektet dessutom sina oseparatorade medmänniskors jantemässiga avund. Samma tendenser som reagerar negativt på den utvecklade subjektiviteten tenderar att instinktivt motsätta sig sådant som är ägnat att befördra utvecklingen av subjektivitet (såsom att utkräva ansvar), respektive att se mellan fingrarna med sådant som är ägnat att motverka utvecklingen av subjektivitet (såsom överbeskyddande).

Undertrycker man en människas subjektivitet kväser man också hennes sexualitet. Det täcka könets riddare tenderar att kväsa den kvinnliga sexualiteten genom sitt ridderliga (över)beskydd(ande). Vi har därför anledning att se upp med ”goda” människor, de är inte alldeles ofarliga.

¹³ För den händelse individen håller sig med ett område där förnuftet inte får tillträde, fungerar detta som ett reservat för klyvning, i vilket individen bevarar sina känsligaste konflikter olösta. Därmed förblir förstås separationen ofullständig.

Kväser man en människas sexualitet undertrycker man också hennes subjektivitet. Våldtäktsmannen tenderar att undertrycka kvinnans subjektivitet genom att dominera henne sexuellt. Men, märk väl: huruvida riddarens och våldtäktsmannens beteende verkligen skall få dessa förödande effekter, det avgör faktiskt kvinnan själv. Man måste inte nödvändigtvis bli traumatiserad av ett trauma. Till det täcka könets överbeskyddande riddare hör alltså även de, vilka förnekar att det är kvinnan själv som avgör hur hon skall omfatta och förhålla sig till vad hon utsatts för - och därmed vilka de psykologiska effekterna skall bli. I våra dagar tenderar man att reflexmässigt och politiskt korrekt betrakta kvinnan som ett traumatiserat offer, utan att betänka att man därmed undertrycker hennes subjektivitet.

Bland det täcka könets överbeskyddande riddare märks inte minst vissa beskäftiga kvinnor, vilka gör karriär genom att usurpera sina systrars subjektivitet. Den som förfäktar mannens dominans, kvinnans utsatthet och behovet av positiv diskriminering underkänner henne som subjekt och tenderar att kväsa hennes sexualitet. Vi har därför anledning att se upp med självutnämnda hjälpare och befriare. Dessa gränslösa individer agerar ut sina egna konflikter genom att (de facto) parasitera på sina skyddslingar - istället för att skaffa sig egna liv. Med sådana vänner behöver man inga fiender¹⁴.

Kvinnor med egen sexualitet tenderar att skrämra oseparatorade män. Småflickor, prostituerade och personer av samma kön är tämligen ofarliga. Den självständiga kvinnan med egen sexualitet utmanar mannens subjektivitet, uppfordrar honom att våga vara subjekt i en symmetrisk relation. Låt oss betrakta några exempel på detta.

- Killarna som våldtagit flickan kallar henne efteråt för hora. Därmed projicerar de sin skuld på henne, både skulden för brottet och den skuld de känner inför sin (ointegrerade) sexualitet.
- Pojkarna som på avstånd åtrår den sexiga skolkamraten kallar henne hora. Därmed projicerar de sin avund och sitt självförakt för den egna fegheten. Dessutom rationaliserar de sin frustration enligt formeln *surt sa räven*.
- Genom att köpa kvinnan eller ta henne med våld söker mannen objektifiera henne. Detta gör han i avsikt att undkomma den ångest som hör den symmetriska relationen till (dvs separationsångesten).
- Den prostituerade förbryllar och fascinerar, förefaller paradoxal som ett sexuellt icke-subjekt. Den skenbara paradoxen upplöses när vi blir varse hennes likhet med den promiskuösa. I båda fallen rör det sig om pseudosexualitet, i vilken den andre inte är ett mål utan ett medel; i båda fallen handlar det om ointegrerad sexualitet.

Personlighetsutveckling och kulturnivå

Vår psykologiska utveckling avgör, som vi sett, våra sexuella uttrycksmöjligheter, för att inte säga vår förmåga att älska. Tillsammans avgör vi, i familj, skola och samhälle, förutsättningarna för våra barns och våra medmänniskors utveckling. Tillsammans ska-

14 Detta skall inte uppfattas som att vi ifrågasätter, att det överhuvudtaget finns ojämlikheter som behöver elimineras, att det finns behov av kvinnojourer, att det finns könstypiska skillnader som motiverar genusforskning och att det fortfarande förekommer könsstämpning etc. Vi är, kort sagt, bara ute efter det problematiska i detta sammanhang: det överbeskyddande, självutnämnda ombudet.

par vi strukturer som uttrycker och traderar den förståelse, de värderingar och de gränser vi genom vår personliga mognadsprocess uppnått och utvecklat. Betänker vi det ansvar vi härigenom har, skulle vi kanske inte så lättvindigt och politiskt korrekt förneka de utvecklingsmässiga skillnader som faktiskt föreligger mellan olika kulturer och olika religioner. Vi tar inte vårt ansvar gentemot våra barn och medmänniskor om vi förnekar dessa skillnader genom att hänge oss åt opportun kulturell relativism och (värde-)nihilism. Vi tar inte heller vårt ansvar om vi håller oss med en ideologiskt betingad gränslöshet och med feministisk ridderlighet överbeskyddar våra systrar och döttrar. Vi tar slutligen inte vårt ansvar om vi håller oss med den slappa osjälvständighet som kallas politisk korrekthet. Vi behöver göra oss omaknet att tänka själva och att våga vara inopportuna; det finns inget kulturellt tryck som subjektet inte förmår stå emot. Slutligen tar vi inte heller vårt ansvar om vi tillåter oss en sådan osjälvständighet som det innebär att luta sig mot dogmer, vare sig de är religiösa eller politiska.

Ett utvecklingsbefrämjande samhälle

Det råder ett dialektiskt samspel mellan individ och samhälle. Väseparerade individer stiftar kloka lagar - och ett samhälle byggt på kloka lagar befrämjar personlighetsutvecklingen och därmed klokheten hos dess medborgare.

Därför må vi besinna värdet av *nödvändiga* samhällsliga strukturer såsom rättsstat, likställdhet, grundlagsstadgade friheter och personligt ansvar.

Därför må vi också besinna vådan av *överflödiga* samhällsliga strukturer. Såsom kyrkan, som i den mån den är dogmatisk, är fördummande och utvecklingsmässigt kontraproduktiv. Såsom invaderande makt, då den bestämmer sådant som kunde lämnas åt individen att avgöra och därmed är utvecklingsmässigt kontraproduktiv i sitt överbeskyddande nit. Såsom korrumpierad makt, då den korporativistiskt hämmar den samhällsliga utvecklingspotentialen. Såsom institutionaliserad avund, då den genom nivellerande lagstiftning befäster vanföreställningen att skillnader är orättvisa. Och såsom överbeskyddande sociala strukturer, då de medför ansvarsdiffusion.

Därför må vi slutligen besinna värdet av ett självständigt, logiskt tänkande och inte förglömma, att en måttfull stat, ett frihetligt samhälle och personlig ansvarighet inte bara är funktioner av ett sådant självständigt, logiskt tänkande utan samtidigt dess bästa jordmån.

Ordlista

sybios - primärt utvecklingsstadium karaktäriserat av primärprocess, önsketänkande och gränslöst relaterande

nivellering - utjämning, likriktning, förflackning

regression - återgång till tidigare psykisk utvecklingsnivå

psykisk struktur - funktionell organisation som genererar meningsfulla innehåll

subjektivitet - här i betydelsen 'individens upplevelse av sig själv som ett fritt väljande subjekt med ansvar för sina handlingar'

sine qua non – (latin) utan vilket intet

klyvning - försvarsmekanism av fundamental betydelse för den oseparatorade, mindre strukturerade personlighetsorganisationen, för vilken den är karaktäristisk; genom klyvning hålls konflikterande psykiska innehåll åtskilda på ett sådant sätt att dessa endast växelvis vinner fullt tillträde till medvetandet

Occam, Wilhelm av – engelsk filosof och teolog (1285-1349), idag mest känd för sin odödliga princip (Occams rakkniv): *non est ponenda pluralitas sine necessitate* (en mångfald bör inte antagas utan tvingande omständigheter)

atavistisk - uråldrig, primitiv

usurpera - orättmätigt, med våld, list eller försåt, bemäktiga sig

värdenihilism - filosofisk riktning utgående från uppsalafilosofen Axel Hägerström, vars *emotiva värdeteori* kan läggas till grund för en godtycklig värderelativism; här avses 'sådan oreflekterat tänkande i värdefrågor som rationaliseras med (men för den skull icke legitimeras av) värdenihilismen'

Litteratur & Referenser

Davidson, C & Derkert, T: Manligt - Kvinnligt, Psykisk Hälsa 1985:2 (reviderad version i Davidson, C: Psykoanalytisk Terapi, 2:a uppl. 1989, 433-445)

Davidson, C: Det finns ju gränser, Altum 1990

Erikson, E H: Young Man Luther, A Study in Psychoanalysis and History, Norton 1958

Harbour, D: An Intelligent Person's Guide to Atheism, Duckworth 2001

Hartmann, H: Ego Psychology and the Problem of Adaptation (1958), Int Univ Press 1986

Israel, J I: Radical Enlightenment, Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750, Oxford University Press 2001

Kernberg, O F: Borderline Conditions and Pathological Narcissism, Jason Aronson 1976

Klein, M: Notes on Some Schizoid Mechanisms (1946); i Envy and Gratitude and Other Works, The Hogarth Press 1975

Lomborg, B: The Skeptical Environmentalist, Cambridge University Press 2001

Norberg, J: Den Svenska Liberalismens Historia, Timbro 1999

Sartre, J P: Varat och Intet (1943), Bokförlaget Korpen 1983

Sartre, J P: Existentialismen är en humanism (1946), Aldus/Bonniers 1966

*Watzlawick, P et al: Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional
Patterns, Pathologies and Paradoxes, Norton 1967*

Wright, R: NonZero, The Logic of Human Destiny, Little Brown & Co 2000